

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

**ACTA
MVSEI POROLISSENSIS**

XLI

ARHEOLOGIE – RESTAURARE – CONSERVARE

ZALĂU
2019

EDITOR ȘEF: Dr. Corina BEJINARIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Horea Pop – redactor șef
Dr. Dan Deac – redactor responsabil
Dr. Dan Băcueț-Crișan – secretar de redacție
Dr. Sanda Băcueț-Crișan – membru
Dr. Ioan Bejinariu – membru
Dr. Emanoil Pripon – membru

COLEGIUL EDITORIAL

Prof. Dr. Gheorghe LAZAROVICI, Universitatea Eftimie Murgu, Caransebeș, România
Dr. Tiberius BADER, Hemmingen, Baden-Wurttemberg, Germania
Prof. univ. dr. hab. Gelu FLOREA, Departament Istorie Antică și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca (România)
Cercet. șt. I dr. hab. Coriolan H. OPREANU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România
Cercet. șt. I dr. Ioan STANCIU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Sorin MITU, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Adrian IVAN, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România
Drd. Dan Octavian PAUL, Muzeul Banatului, Timișoara, România
Conf. univ. dr. Sorin NEMETI, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

Responsabilitatea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări și calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor.

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Orice corespondență referitoare la publicație va fi trimisă pe adresa: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU, RO-450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260-612223, fax: 004-0260-661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com	Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: MUZEUL JUDETEAN DE ISTORIE SI ARTA ZALAU, RO-450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260-612223, fax: 004-0260-661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com
--	--

© EDITURA POROLISSUM A MUZEULUI JUDEȚEAN

ISSN 1016-2801

Tipar: S.C. MEGA PRINT S.R.L. CLUJ-NAPOCA

CUPRINS – SUMMARY – RÉSUMÉ

NEOLITIC

“OAMENI ȘI CIOBURI”. MORMINTELE NEO-ENEOLITICE DESCOPERITE ÎN SĂLAJ.
REZULTATELE ANALIZELOR ANTROPOLOGICE..... 9

SANDA BĂCUEȚ CRIȘAN, MIHAI CONSTANTINESCU

”PEOPLE AND SHERDS”. NEO-ENEOLITHIC BURIALS DISCOVERED IN SĂLAJ. THE
RESULTS OF THE ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

PIESE DE PRESTIGIU DIN PIATRĂ ȘLEFUITĂ DIN NEOLITICUL ȘI ENEOLITICUL
TIMPURIU ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI 17

MIHAI DUNCA

PRESTIGE POLISHED STONE PIECES FROM NEOLITHIC AND EARLY ENEOLITHIC IN
NORTH-WESTERN ROMANIA

DESCOPERIRI IZOLATE DE UTILAJ LITIC ȘLEFUIT DE PE TERITORIUL JUDEȚULUI
SĂLAJ 29

MIHAI DUNCA

STRAY FINDS OF POLISHED LITHIC TOOLS FROM THE TERRITORY OF SĂLAJ COUNTY

EPOCA METALELOR

ARCHAEOBOTANICAL ANALYSES ON CHARRED MACROREMAINS FROM ȘIMLEU
SILVÂNIEI “OBSERVATOR” SITE (2015 ARCHAEOLOGICAL CAMPAIGN) 43

BEATRICE CIUTĂ, IOAN BEJINARIU

COMUNITĂȚILE OTOMANI DIN BAZINUL CRIȘURILOR. O NOUĂ PERSPECTIVĂ DE LA
FRONTIERA ESTICĂ A COMPLEXULUI CULTURAL OTOMANI-FÜZESABONY (CCOF) 53

GRUIA FAZECAȘ, FLORIN GOGĂLTAN

OTOMANI COMMUNITIES FROM IN THE BASIN OF THE CRIȘ RIVERS. A NEW
PERSPECTIVE FROM THE EASTERN FRONTIER OF THE OTOMANI-FÜZESABONY
CULTURAL COMPLEX (OFCC)

NEW GLASS FINDS FROM TRANSDANUBIA. NOTES ABOUT MIDDLE LA TÈNE GLASS
JEWELLERY FROM THE RÁBA AND MARCAL RIVER VALLEYS 81

ANDREEA DRĂGAN

EPOCA ROMANĂ

THE POTTERY KILNS AT ȘIBOT-ÎN OBREJ (ALBA COUNTY)..... 93

ADELA BĂLTĂC, ALINA STREINU, ALEXANDRA DOLEA

LIBER PATER FRUGIFER: UN GRAFFITE VOTIF DU CAMP AUXILIAIRE DE ROMITA (DACIA POROLISSENSIS) 113
DAN DEAC, DAN DANA

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PREVENTIVE ÎN NECROPOLA ROMANĂ DE LA APULUM, DEALUL FURCILOR-*PODEI*..... 121
MIHAI GLIGOR, ANCUȚA BOBÎNĂ, GABRIEL BALTEȘ, ANA FETCU
ARCHAEOLOGICAL RESCUE EXCAVATIONS IN THE ROMAN NECROPOLIS FROM FURCILOR HILL - *PODEI* AT APULUM

A NEWLY DISCOVERED KÜNZING-TYPE ROMAN DAGGER FROM THE *LIMES* OF DACIA POROLISSENSIS 137
MONICA GUI, HOREA POP

A ROMAN RING WITH CARNELIAN GEM DISCOVERED AT POROLISSUM-SĂRATA 155
ANA CRISTINA HAMAT, DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN

DESPRE INELE DE TIP CHEIE CU PLACĂ TRAFORATĂ ȘI SIMBOL CRUCIFORM DIN DACIA ROMANĂ 163
ANA CRISTINA HAMAT, HORĂȚIU COCIȘ
IN REGARD OF THE KEY-TYPE ROMAN RINGS WITH PERFORATED PLATE AND CRUCIFORM SYMBOL FROM ROMAN DACIA

THE FIRST PALMYRENE ARAMAIC INSCRIPTION DISCOVERED AT POROLISSUM (MJIAZ CC 799/2002)..... 175
JEREMY HUTTON

THE POTTERY KILNS FROM POROLISSUM-SĂRATA AND THE PROBLEM OF THE SETTLEMENT'S INNER DEFENSIVE LINE..... 185
LUCIANA NEDELEA, HORĂȚIU COCIȘ, DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN

EPIGRAPHICA POROLISSENSIA (II) 253
IOAN PISO, DAN DEAC

LES ESTAMPILLES MILITAIRES DE RĂZBOIENI-CETATE 263
IOAN PISO, RADA VARGA

ROMANS IN THE SCHOOL. NOTES ON THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF THE KUUN COLLEGE FROM ORĂȘTIE - SZÁSZVÁROS 291
CSABA SZABÓ

RESTAURARE – CONSERVARE

VASE CU PICIOR DIN PERSPECTIVĂ PALEOTEHNOLOGICĂ ȘI EXPERIMENTALĂ 303
DAN ANGHEL
VESSELS WITH FEET FROM A PALEOTECHNOLOGICAL AND EXPERIMENTAL PERSPECTIVE

CERAMICA NEOLITICĂ PICTATĂ – ÎNTRE ARTĂ DECORATIVĂ ȘI FUNCȚIE PRACTICĂ... 321
ANAMARIA ELEKES
PAINTED NEOLITHIC POTTERY – BETWEEN DECORATIVE ART AND PRACTICAL FUNCTIONALITY

ZĂBALA TRACICĂ. OAMENI ȘI RĂZBOINICI 331
TEODORA JUGRĂȘTAN
THE THRACIAN HORSE-BIT. PEOPLE AND WARRIORS

THE RESTORATION AND CONSERVATION OF NEOLITHIC POTTERY DECORATED
WITH A BLACK MIXTURE OF BIRCH BARK AND NATURAL BITUMEN.....337
EMANOIL PRIPON

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM DR. GABRIELA HORTENZIA RĂDULESCU (1952-2019) 345

ZĂBALA TRACICĂ. OAMENI ȘI RĂZBOINICI

TEODORA JUGRĂSTAN*

THE THRACIAN HORSE-BIT. PEOPLE AND WARRIORS

ABSTRACT: *The artifact presented in this article is a thracian bit that was discovered at Meseșeni de Sus, Sălaj County, by the means of the metal detector. After the discoverer followed all the legal steps which are required in this kind of situation, the piece entered the patrimony of the Zalău County Museum of History and Art.. The artefact is unique in the museum's heritage due to the fact that it has all its components. Using optimal restoration technique, insisting on mechanical methods with minimal material losses, but using chemicals for corrosion processing operation, we were able to achieve the aims proposed for this special and rare piece.*

KEYWORDS: *Thracian bit; iron; forging; restoration; chemical treatment.*

REZUMAT: *Piesa care face subiectul acestei lucrări, o zăbală de tip tracic, a fost descoperită în comuna Meseșeni de Sus, județul Sălaj, cu ajutorul detectorului de metale. După parcurgerea de către descoperitor a pașilor legali ce se impun într-o asemenea situație, aceasta a intrat în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău. Piesa este unicat în patrimoniul muzeului pentru că păstrează toate elementele componente ale unui asemenea artefact. Prin alegerea unui optim de tehnici de restaurare, insistând pe metodele mecanice cu pierderi minime de material, dar folosind și tratamente chimice pentru oprirea proceselor de coroziune, am reușit să atingem obiectivele propuse pentru această piesă deosebită și rară.*

CUVINTE-CHEIE: *zăbală tracică; fier; forjare; restaurare; tratament chimic.*

Piesa, o zăbală de tip tracic, a fost descoperită în anul 2018 într-o zonă împădurită aparținând comunei Meseșeni de Sus, județul Sălaj, cu ajutorul detectorului de metale. După parcurgerea de către descoperitor a pașilor legali ce se impun într-o asemenea situație, aceasta a intrat în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău. Se remarcă faptul că piesa reprezintă un unicat în inventarul instituției pentru că păstrează toate elementele componente ale unui asemenea artefact din perioada la care ne referim.

Împreună cu căpăstrul, zăbala este cea mai veche și mai importantă parte a harnașamentului, utilitatea ei fiind evidentă, atât în cazul atelajelor diverse cât și în cazul cailor pentru călărit. Zăbalele sunt un ansamblu compus din diferite elemente metalice, care sunt fixate într-o zonă sensibilă a animalului (botul și gura calului) și asigură controlul mișcărilor acestuia, printr-o condiționare fizică. Zăbala propriu zisă este un sistem alcătuit din două bare metalice articulate, introduse în gura calului, în spatele ultimilor incisivi. La capetele celor două părți sunt fixate două verigi mobile de care se leagă hățurile¹.

Acest tip de zăbală este specific lumii tracice, având o serie de caracteristici speciale. Fabricarea ei presupunea unele cunoștințe tehnice, dar mai ales cunoașterea morfologiei anatomice a calului. Bara articulată care susține părțile mobile este dublată de o bară rigidă, poziționată sub botul animalului. Sistemul devine astfel mai eficient datorită unui control mai sever al mișcărilor calului. Utilizarea acestui

---

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, e-mail: dora.jugrastan@yahoo.com

¹ Borangic, p. 31.

element de harnașament, realizat din fier, prin baterie, s-a dovedit a fi un mod foarte eficient și practic pentru a putea controla forța acestui animal².

Prelucrarea fierului de-a lungul timpului reprezintă una dintre cele mai interesante dimensiuni ale evoluției societății umane. Neschimbată în datele sale esențiale, ea are capitole distincte pentru diferite zone și colectivități, în funcție de specificul acestora.

Fiecare artefact, indiferent de natura materialului din care este constituit este supus unei lente și continue degradări, încă de la producerea sa. Aceste deteriorări au cauze multiple, începând de la uzura datorată utilizării, accentuată de prezența unor eventuale defecte tehnologice, precum și cea datorată acțiunii concertate a factorilor de mediu și a fenomenelor de îmbătrânire a materialelor din care sunt constituite. În urma observațiilor macroscopice și microscopice, pe suprafața piesei au fost identificați produși de coroziune cu o cromatică și un aspect caracteristic fierului³.

Ajunse în sol prin abandonare, obiectele suferă o accelerare a proceselor de degradare. Acest proces este influențat de o multitudine de parametri. La un moment dat, în timp, între obiect și mediul înconjurător se va stabili un echilibru, procesele de degradare evoluind mult mai lent. Dacă din diferite motive, se modifică condițiile de zacere, procesul de coroziune se reia, mult mai activ. Apa din sol permite transportul prin difuzie a numeroase substanțe dizolvate sau aflate în suspensie. Sărurile (carbonați, cloruri, sulfuri, silicați) sau gazele dizolvate (oxigen, dioxid de sulf, dioxid de carbon) interacționează cu metalul formând produși de coroziune. Cinetica coroziunii influențează în mod determinant alterarea obiectului⁴.

În cazul obiectelor din fier coroziunea determină formarea unor pelicule consistente de produși de coroziune situați la suprafața materialului. Aceasta are loc chiar la expunerea în atmosferă, în condiții normale, sub acțiunea oxigenului din aer. La suprafața obiectului se formează straturi succesive de oxizi de fier (FeO – oxid feros, chiar la suprafața artefactului, Fe₃O₄ – oxid feroferic- magnetită, urmat de Fe₂O₃ – oxid feric). Procesele de coroziune sunt în general neuniforme. Aceasta înseamnă că viteza de coroziune diferă de la un punct la altul al suprafeței. Acest atac preferențial se poate datora existenței unor zone protejate pe suprafața piesei, a unor zone de prelucrare neomogenă, a unor concentrații locale diferite de săruri sau gaze dizolvate⁵.

Principali produși de coroziune care apar la degradarea artefactelor din fier sunt: FeO (oxid feros, negru), Fe₃O₄ (oxid fero-feric, magnetită, negru), Fe₂O₃ (oxid feric, roșu brun), FeO(OH) (limonit, roșu brun), FeCl₂ (clorură feroasă, gri-galben), FeCl₃ (clorură ferică, negru), FeOCl (oxiclorură, brun), Fe₂S₃ (sulfură de fier, negru). În cazul obiectelor din fier, coroziunea determină apariția unor produși de coroziune cu volum mărit, care duc la modificarea dimensiunilor întregului obiect⁶.

Evaluarea atentă a stării de conservare permite stabilirea modului de abordare a procesului de restaurare. Artefactul în discuție a fost studiat mai întâi prin examinare *stereomicroscopică* și *radiografice*. Astfel au fost evidențiate zonele în care miezul metalic și-a pierdut din consistență.

Prima etapă a restaurării a constituit-o îndepărtarea prin curățare mecanică uscată a depunerilor de sol, folosind bisturiul și instrumentarul de detartraj adecvat. Curățarea s-a realizat cu multă atenție, pentru a nu fi afectată integritatea pieselor.

Pentru stabilizarea procesului de coroziune am urmărit îndepărtarea clorurilor insolubile prin transformarea acestora în cloruri solubile, care să poată fi îndepărtate apoi prin curățare umedă. Solubilizarea acestora s-a realizat folosind o soluția alcalină de sulfat de sodiu de concentrație 6,3%⁷.

² Borangic, p. 32.

³ Moldoveanu 1999, p. 332.

⁴ Mihalcu 1970, p. 35.

⁵ Plenderleith fără an, p. 101.

⁶ Nenișescu 1972, p. 273.

⁷ Mourey 1998, p. 37.

Această soluție având un puternic caracter reducător, va stopa înaintarea procesului de coroziune. Odată cu schimbarea periodică a soluției, a fost evaluată prezența clorurilor în mediul de reacție. După încheierea tratamentului de stabilizare a clorurilor, a urmat neutralizarea prin spălări repetate cu apă distilată până la obținerea unui pH neutru. Următoarea etapă a constituit-o uscarea piesei, prin imersarea în acetonă urmată de expunere ulterioară la temperatura camerei.

Pentru îndepărtarea produșilor de coroziune ce deformează aspectul pieselor s-au utilizat procedee mecanice, folosind freze de diferite profile și durițiți, până la recuperarea limitelor suprafețelor originale. Etapa următoare a fost pasivarea finală, care s-a realizat prin impregnare cu tanin, la temperatură de 72°C. Pentru protejarea piesei aceasta a fost conservată final cu o soluție de Paraloid B72 de concentrație 5% în acetonă.

Prin alegerea unui optim de tehnici de restaurare, insistând pe metodele mecanice cu pierderi minime de material, dar folosind și tratamente chimice pentru oprirea proceselor de coroziune, am reușit să atingem obiectivele propuse pentru această piesă deosebită și rară.

Prin introducerea acestei piese în circuitul științific se aduc informații importante despre nivelul tehnologic și evoluția comunităților tracice din această zonă.

BIBLIOGRAFIE

Borangic, 2004	C.Borangic, M.Barbu, <i>Incursiune în fenomenul ecvestru dacic. Studiu de caz: zăbala de tip tracic</i> , în: <i>Acta Centri Lucusensis</i> , nr. 1B/2013.
Mihalcu, 1970	M. Mihalcu, <i>Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice</i> , București, 1970.
Moldoveanu, 1999	A. Moldoveanu, <i>Conservarea preventivă a bunurilor culturale</i> , București, 1999.
Mourey, 1998	William Mourey, <i>Conservarea antichităților metalice, de la săpătură la muzeu</i> , București, 1998.
Nenițescu, 1972	C. D. Nenițescu, <i>Chimie Generală</i> , București, 1972.
Plenderleith, Werner	H.G. Plenderleith, A. E.A. Werner, <i>Conservarea antichităților și a operelor de artă, partea a II-a, Metale</i> , exemplar dactilografiat, fără editură, fără anul apariției.

Foto 1. Zăbală fier înainte de restaurare.

Foto 2. Zăbală fier în timpul restaurării.

Foto 3. Zăbală fier în timpul restaurării.

Foto 4. Zăbală fier după restaurare.